

Bartoněk, Antonín

Několik nových prací řecké fonologie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1979, vol. 28, iss. E24, pp. 149-151

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109221>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Výběr autorů je dán Losevovou snahou o postihnutí nejzávažnějších proudů ve vývoji řecké literatury a filozofie a je pochopitelné, že jen stěží mohl být vyčerpávající. Případné doplnění by však celkovou linii Losevovy knihy nijak závazně neovlivnilo. Ukázky z řeckých autorů jsou vesměs uváděny, jak to bývá v sovětských publikacích obvyklé, v ruském překladu. Na str. 204–206 následuje seznam literatury, jenž se soustřeďuje u nesovětské literatury pouze na klíčové práce.

Dagmar Bartoňková

Několik nových prací z řecké fonologie: *Liana Lupaş, Phonologie du grec attique*, The Hague 1972, stran 000; *Sven-Tage Teodorssen, The Phonemic System of the Attic Dialect*, 400–340 B.C., Göteborg 1974, stran 326; *A. H. Sommerstein, The Sound Pattern of Ancient Greek*, Oxford 1973, stran 215.

Je pozoruhodné, jak se v posledních letech prudce zvýšil zájem o studium hláskových struktur antických jazyků, především řečtiny. Počátky tohoto zájmu spadají ovšem již do prvních poválečných let, kdy byl hlavním nositelem tohoto zájmu Wilhelm Brandenstein se svým více méně ještě značně statickým popisem hláskových systémů, a u nás do klasické filologie vnášeli tyto myšlenky bratislavští badatelé J. M. Kořínek a zvláště Ján Horecký (*Fonológia latinčiny*, 1949).

Nové elementy do fonologického přístupu k antickým jazykům uvedl v roce 1956 španělský badatel M. S. Ruipérez v článku *Esquisse d'une histoire du vocalisme grec*, *Word* 12, 67–81, založeném na myšlenkách dynamického fonologického přístupu André Martineta z jeho práce *Économie des changements phonétiques, Traité de phonologie diachronique*, Berne 1955.

Autor této recenze v šedesátých letech vědomě navázal na Ruipérezovy myšlenky a pokusil se v několika státech a dvou monografiích o diachronicko-synchronické srovnání vokalicických i konsonantických subsystémů všech řeckých dialektů (srov. zvl. A. Bartoněk, *Vývoj konsonantického systému v řeckých dialektech*, Praha 1961; *Development of the Long-Vowel System in Ancient Greek Dialects*, Praha 1966; *Development of the Short-Vowel System in Ancient Greek Dialects*, SPFFBU E 12 (1966), 133–151). Hlavní cíl těchto prací byl typologicko-klasifikační — totiž nastínit hlavní systémové hláskoslovné rozdíly mezi řeckými dialekty a pokusit se na tomto základě o klasifikaci řeckých nářečí. O takovoto rozřídění západořeckých dialektů (tj. vlastně dórských v širším smyslu toho slova) se pak autor pokusil v práci *Classification of the West Greek Dialects at the Time about 350 B. C.*

Probojování fonologického přístupu nebylo bez problémů a obtíží. Ještě v roce 1958 se Manu Leumann stavěl zcela záporně k fonologickým metodám v klasické filologii (*Acta congressus Madvigiani I*, Copenhagen 1958, str. 115–126), jeho hlas zůstal sice osamocen, ale značná rezervovanost zvláště starší generace grecistů a latinistů byla nepochybně projevem nedůvěry vůči těmto novým metodám. I tak však pochází z 60. a 70. let celá řada programových studií věnovaných této problematice, jako např. příspěvek autora této stati „K uplatnění nových metod při zkoumání antických jazyků“, *Listy filologické* 86 [1963], 197–206 (srov. i *Eirene* 4 [1965], 123–132 [anglicky]).

Za rozhodující čin je však třeba pokládat úvodní stať Klause Strunka v jeho sborníku *Probleme der lateinischen Grammatik*, vydaném v Darmstadtu v řadě *Wege der Forschung* v roce 1973, str. 1–18. Autor tu podává srozumitelný úvod do fonologické problematiky; vychází v podstatě z umírněného strukturalismu pražské školy, i když ovšem ve vlastním sborníku dovoluje zaznívat i studiím extrémněji laděným.

Již od poloviny 60. let se totiž začal intenzivně prohlubovat zájem o důkladné systematické poznání hláskových struktur řečtiny i latiny. Komutační testy pražské lingvistické školy, při nichž se fonémy stanovovaly a charakterizovaly podle toho, zda v jazyce existují sémanticky odchylné dvojice, které se od sebe liší jedinou rozdílnou hláskovou jednotkou (např. *τρένω* × *τρένω*), dostaly nyní významnou teoretickou posilu. R. Jakobson a M. Halle vypracovali ve své práci *Fundamental of Language*, The Hague 1956, adekvátnější klasifikaci fonémů na základě binárního vyhodnocení určitých distinktivních rysů, typických pro samohlásky či souhlásky. O účelnosti tohoto přístupu v různých jazycích se svého času dosti diskutovalo, dnes je však tento postup neodmyslitelnou součástí většiny prací zabývajících se otázkami řecké nebo latinské fonologie.

První důkladný rozbor fonologické struktury staré řečtiny pomocí binární hláskové analýzy byl uskutečněn v monografii rumunské badatelky Liany Lupaşové *Phonologie du grec attique*, The Hague 1972. Autorka v ní kombinuje komutační testy pražské školy s binární klasifikací Jakobsonovou a Halloovou, a zároveň přitom jako první v historii fonologicky orientovaných greckistických prací vychází z důkladného rozboru přesně vymezeného jazykového materiálu, totiž z analýzy textu dramat Aischylových, Sofoklových, Euripidových a Aristofanových i vybraných nápisů ze IG I².

Převážně literární původ tohoto zvoleného jazykového materiálu má ovšem zároveň ten nedostatek, že se jinak poměrně exaktní závěry Lupaşové netýkají mluvené attičtiny, jež by byla zkoumána v jedné a téže synchronické rovině, nýbrž stylizovaného literárního jazyka vybraných attických autorů působících v posledních desetiletích pátého a v prvních desetiletích čtvrtého stol. př. n. l.

Pro tuto okolnost se závěry L. Lupaşové staly předmětem kritiky ze strany Sven-Tage Teodorssena v jeho práci *The Phonemic System of the Attic Dialect*, 400–340 B. C., Göteborg 1974. Tento švédský badatel upírá literárním textům klasického období hodnotu primárního kritéria pro posuzování skutečné tehdejší attické výslovnosti a příkládá rozhodující význam pouze textům nápisným. Za tím účelem pořídil rozsáhlý výběr z nápisných zvláštností attického dialektu, a to i z nápisů novějších a nejnovejších, zejména pak celé řady lingvisticky relevantních ortografických odchylek, a v jejich světle se autorovi jeví attická hlásková situace v pátém, a zejména pak v první polovině čtvrtého století př. n. l., jako hláskoslovně značně pokročilá proti tomu, jak nám ji prezentují literární texty se svou — podle autora — velmi konzervativní grafickou fixací. Tak se podle T. všechny dlouhé *e*-ové hláskové realizace, ať byly jakéhokoli původu, již v 1. polovině 4. stol. př. n. l. vyslovovaly jako *i*: (*ἔθηκε* jako *ethi:ke*, *ἐμί* jako *i:mi*, imper. *φιλει* „miluj“ jako *filí:*) a všechny diftongy byly údajně již tehdy přeměněny v dlouhé monoftongy (*ἔλεπον* v *li:po:*, *μαίνομαι* v *me:nome:*, *ὄλω* v *ú:mos*, ne-li již v *i:mos*). Zdá se, že tyto Teodorssenovy argumenty, v knize dobře metodicky podložené a čtenáři srozumitelně vyložené, opravdu dokazují, že alespoň určitá část attických mluvčích hovořila již v 1. polovině 4. stol. př. n. l. dialektem značně se přibližujícím hellénistické attičtině, stěží to však lze soudit podle našeho názoru o celé tehdejší attické populaci. Proto se jeví autorovo závěrečné fonémické schéma, především ve své vokalické části, jakožto nepřiměřené pro čtvrté století, a rozhodně patří spíše až do století třetího nebo druhého, kdy teprve úpadek athénské moci politické, hospodářské a zčásti i kulturní uvolnil cestu k plné realizaci onoho komplexu vokalických a konsonantických změn, jejichž náznaky, Teodorssenem bystře odhalené, se zřejmě v lidové mluvě hlásily k životu již podstatně dříve.

Metodicky vychází T. v podstatě z postupů pražské školy, originálně je domýšlí a eklekticisticky prokládá myšlenkami jiných škol, naproti tomu binární klasifikace fonémů neuzivá. Proti Lupaşové i většině starších autorů, a ve shodě s Martinetem však pojímá jak souhláskovou, tak i samohláskovou kvantitu jako zvláštní fonémickou jednotku */:*. To pak u něho vede k spojování např. krátkého attického */e/* ve vokativu *φίλε* a dlouhého zavřeného */e:/* v imperativu *φιλει* (vyslov [philē:]) do jedné fonémické jednotky — a to proto, že pokládá krátké attické */e/* za zavřené, aniž má pro to jiný důvod než ten, že dvě krátké *e+e* dávají při stahování dlouhé zavřené */e:/*. Poněvadž se tak ovšem děje jen v řeckých dialektech, které mají zároveň primární */e:/* otevřené (např. v *ἔθηκε*), je spíše naopak nasnadě, že se až v souvislosti s tím, jak se *e+e* stahovalo v *e:*, toto sekundární *e:* prostě teprve dodatečně na odlišení od primárního *e:* posunulo do zavřené polohy */e:/*, přičemž se současně i samotné *e:* primární teprve v této souvislosti přesunulo do otevřené polohy */e:/*.

Vycházela-li práce Lupaşové z Jakobsonovy binární klasifikace hlásek, studie Teodorssena ze synchronicko-diachronické analýzy ovlivněné pražskou školou, je založena třetí z recenzovaných prací na fonologické teorii generativní lingvistiky, jak byla vyložena koncem 60. let N. Chomskym a M. Halleem, *The Sound Pattern of English*, New York 1968. Jde o studii A. H. Sommersteina *The Sound Pattern of Ancient Greek*, Oxford 1973, jež se rovněž zabývá fonologickou analýzou attického dialektu staré řečtiny.

Proti Lupaşové a Teodorssenovi, kteří svůj metodický postup předem podrobně vykládají, Sommerstein více méně u čtenáře předpokládá znalost zásad generativní gramatiky. Ten se musí předem podrobněji poučit — např. u C. J. Ruijgha v *Mnemosyne* 28 (1975), 237nn.—, že fonologickou složku generativní gramatiky vytváří soubor či systém operací, obvykle zvaných pravidla (rules), podle nichž se

„fonologická reprezentace“ určité věty (jakožto jakési strukturálně teoretické východisko) přetváří v „reprezentaci fonetickou“, což je vlastně skutečná výslovnost věty. Zmíněná „fonologická reprezentace“ přitom v podstatě odpovídá tomu, co se v tradiční lingvistice označovalo jako základní rekonstruovatelné východisko příslušného slova (tedy předpokládáný tvar s hvězdičkou), např. tvar **peithaants* jakožto předpokládáný praecký tvar nom. sing. part. aor. akt. od *πεῖθω*. V tomto participiu se pak v náležitém sledu fonologických operací transformuje jeden segment za druhým, až se nakonec přes mezistupně *peisants*, *peisans* dojde ke skutečnému fonetickému znění *pēsās* (psáno *πελασς*), platnému pro 5. stol. př. n. l.

Poznámkou, kterou tradicionalisté asi hned vysloví, bude zřejmě znít: „Není toto všechno jen jiné vnější označování tradičních historickohláskoslovných postupů?“ Ne zcela! Kdežto tradiční hláskosloví pracuje s historickými rekonstrukcemi bez ohledu na funkčnost rekonstruovaných tvarů, generativní mluvnické necílí na historickou adekvátnost za každou cenu. Např. attický výraz *πηγή* „pramen“ měl ještě někdy koncem 2. tisíciletí př. n. l. podobu *pāgā* (a mimo atticínu a iónštinu byl pochopitelně v užívání stejný tvar ještě hluboko do 2. poloviny 1. tisíciletí př. n. l.). Generativní gramatik si však nevolí tento tvar jako své základní východisko. Když totiž stoupenec generativní gramatiky prozkoumá podle jejich zásad všechny attické pády od slova *πηγή* i všechny odvozeniny od tohoto slova, dojde k závěru, že žádný z těchto attických tvarů nemá v první slabice, tj. po *p*, samohlásku *ā*, že však druhé *ē* se někdy střídá jak s *ā* (např. v ak. plur. *πηγάς*), tak s *a* (např. v nom. plur. *πηγάι*). A proto se generativní mluvnické jeví jako dostačující výchozí „fonologická reprezentace“ forma *pēgā*, tj. forma, v níž se toto slovo nikdy v historickém vývoji nevyškýtovalo. Zatímco tedy např. pražská škola dovedla skloubit diachronní pohled se synchronním tak, že se její stoupenec začali učit vidět jazykové jevy ve vícerozměrném časoprostoru (a takovýto způsob vidění je při studiu mrtvého jazyka nezbytný), generativní gramatika se pohybuje v matematickém světě rovnic, v němž rozměry času a prostoru nemají zřejmě žádné místo.

Z hlediska exaktního se to může jevit jako přednost, ale z hlediska našich již dosti hlubokých vědomostí o historickém vývoji řeckého jazyka se nám Sommersteinovy výklady musí nutně jevit jako nanejvýš povrchní. Z jeho práce si např. nelze vůbec učinit představu o tom, zda si autor uvědomuje značnou složitost ve vzájemných vztazích dlouhých attických *e*-ových a *o*-ových hlásek, zejména pokud jde o to, že attických dlouhých fonémů bylo 7, a nikoli 5. Nehistoričnost jeho postupu vede přitom i k takovým zjednodušením, jako že např. koncovka *-ō* (srov. např. *γράφω*) v 1. os. sing. ind. praes. akt. je podle něho rozložitelná v *-oa*, přičemž koncové *-a* je prý srovnatelné s obdobným *-a* v 1. os. sing. ind. perf. akt. (*γράφω*). Přitom jednotlivá Sommersteinova „pravidla“ jsou rozebírána nejen mechanisticky, nýbrž i zcela izolovaně a často bez jakýchkoli souvislostí s jinými. Opět je tu nasnadě konfrontace s pražskou školou: kdežto ta tihla ke komplexnímu pohledu na jazykové jevy nejen v synchronicko-diachronickém časoprostoru, nýbrž i na pozadí větších hláskových komplexů, generativistům zatím zřejmě chybějí širší konfrontační korektivy. Tím se nakonec stává, že studie typu Sommersteinovy práce působí dojmem řecké fonologie pro negrecistu, třebaš ovšem vzdělanému v obecné lingvistice, ale nezatíženému historickým přístupem. Tato orientace na neoborníky je někdy dokonce proklamována. V práci jiného anglického lingvisty A. Matthewe *Inflectional Morphology in Latin*, Cambridge 1972, vydavatelství dokonce na záložce knihy zdůrazňuje, že knihu může klidně číst i ten, kdo nezná z latiny vůbec nic.

Antonín Bartoněk

Neues Handbuch der Literaturwissenschaft, Band 3, Römische Literatur am Manfred Fuhrmann, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Frankfurt am Main 1974, stran 332.

„Neues Handbuch“ je koncipován jako moderní příručka světové literatury a vychází z tradice založené v téměř nakladatelství již po první světové válce, kdy zde začal vycházet známý *Handbuch der Literaturwissenschaft*. Od té doby však značně pokročila jak literárněhistorická, tak i literárněvědná bádání, a proto si editoři „nového Handbuchu“ vzali za svůj cíl zachytit předešlým ty nové poznatky, k nimž věda